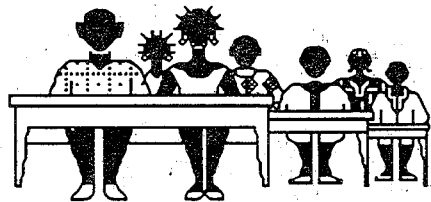

Mali Dugumakalanko Minisiriso
Kalan nɛninini nɛmɔɔso
Fasokanw nɛninibulon

Jama kelen-Kuntilenna kelen-Ijaniya kelen

KARAMOƆƆ DEMENAN

San fɔɔ

Balikukalan Baarada gafedilanyɔɔ

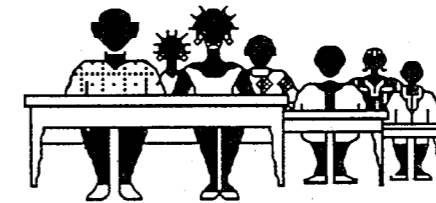
Bamako
1993

Mali Dugumakalanko Minisiriso
Kalan jɛninini jɛmɔɔso
Fasokanw jɛninibulon

Jama kelen-Kuntilenna kelen-Ijaniya kelen

KARAMOƆO DEMENAN

San fɔb

Balikukalan Baarada gafedilanyɔɔ

Bamako
1993

Baarakɛjekulu:

Abu Jara

Mamadu Bubu Jakate

Nbarisa Asa B. Tarawele

Baba Jakite

KARAMOƆO DEMENAN

San folo

Kalanni jɛpinini jɛmɔgɔso
(IPN)

Fasokanw jininibulon

Bamako
1993

Gafe kɔ̀ɔ̀kɔ̀w

3. Gafe Kɔ̀ɔ̀kɔ̀w
4. Siginì
6. Samani
8. Nunnafo
13. Kanɛ , Dɛɛ , Kumaden
14. Sɛbɛnni sariyaw
16. Tɔ̀ɔ̀
17. Mankutu
19. Wale
20. Nɔ̀nabila
22. Waleyali
24. Dɛnni
25. Tigiya
26. Kɔ̀bila
27. Nɔ̀rɔ̀nna, bɔ̀nna
29. Sɛmentiyalan
30. Kafolan
31. Jiralan
32. Hakɛlan
33. Dɛɛ dorogolen
36. Jate

1. Bamanankan Siginì

Bamanankan siginidenw ni Tubabukan taw bɛ sanga:

I. siginiden minw:

1. Mankanw ye kelen ye, u sɛbɛncogo fana ye kelen ye.

Tubabukan	Bamananka n	Misaliw
a A	a A	a
b B	b B	ba, baba
d-D	d-D	ɔ̀a, daba, bada
f-F	f-F	fa, dafa, faba
g-G	g-G	ga, daga, faga
h-H	h-H	hada
i-I	i-I	bagi, dibi, dabi
k-K	k-K	kaba, kadi, kafa
l-L	l-L	kala, kili, hakili
m-M	m-M	hami, kami, mali
n-N	n-N	nama, ninana, bana
o-O	o-O	kolo, bobo, kogo
p-P	p-P	pani, pili, pikini
r-R	r-R	bara, gari, arapidi
s-S	s-S	sa, sara, basa, sisi
t-T	t-T	tigi, tarata, tasa
w-W	w-W	wari, waraba, waso
y-Y	y-Y	yafa, yigiyigi, yogoro
z-Z	z-Z	zu, zuluye, zana

2- Mankanw ye kelen ye, u sɛbɛncogow tɛ kelen ye.

Tubabukan	Bamananka n	Misaliw
é	e	bere, segere
è	ɛ	sɛɛ, kɛɛ, tɛɛ
ô	ɔ̀	kɔ̀ɔ̀, nɔ̀ɔ̀, bɔ̀ɛ
gn	ɲ	ɲɔ̀, ɲine, ɲekise

3- Mankanw tɛ kelen ye, u sɛbɛncogow ye kelen ye.

Tubabukan	Bamananka n	Misaliw
c	c	cɛ, cikɛla, cɔ̀ɔ̀
u	u	dugu, buru, sugu
j	j	jaba, jɛɛ, daji

4- Mankan bɛ bamanankan na , n' a tɛ Tubabukan na

Bamanankan	Misaliw
ŋ	ŋɔni, ŋɔmi, ŋana

II-Bamanankan siginiden ye 27 ye:

a	b	c	d	e	ɛ	f	g	j
i	ɲ	k	l	m	n	ɲ	ŋ	o
ɔ	p	r	s	t	u	w	y	z

-Siginiden ninnu tilalen don kulu fila ye :

-dafalenw ye 7 ye:

a	e	ɛ	i	o	ɔ	u
---	---	---	---	---	---	---

-dafataw ye 20 ye:

b	c	d	f	g	h	j
k	l	m	n	ɲ	ŋ	p
r	s	t	w	y	z	

III-segeɛsegeɛli :

-Siginidenw kalanni.

-Kunnasɛbenni siginidenw kan.

- Kalanni ni kunnasɛbenni

ɲ	bi	tɛ	ja
ŋa	su	wo	ɲɔ
ɛɛ	ko	ci	jo
fa	na	no	ŋɛ
bajo	ɲimi	cikɛ	jago
ŋɔmi	jolo	basi	wari
wɔɔɔ	ɲekisɛ	jɛgɛ	ɔɔ
alasisi	kaso	ɲɛdimi	ɛɛkɔɔba

2. Samani.

Misaliw:

Cɛ duuru ye ji duru.

Duuru ni duru kɔɔ ye kelen ye wa? U fɔcogo ye kelen ye wa?

U bɛ fɔ ka sama dajɛ fɔɔ daminɛ na nka a tɛ sama filanan ta la.

Samani taamasiyen ye mun ye dajɛ sɛbɛnni na?

Samani taamasiyen ye ka dafalen sɛbɛn siɲɛ fila ka tugun ɲɔgɔn na.

MARATA: Samani ye ka dafalen fɔ ka a sama. A taamasiyen ye ka dafalen sɛbɛn siɲɛ fila.

u : uu
duru : duuru

Misaliw:

tuubi	juura	kuuru
luulu	suute	suuru

a : aa
gala : gaala

Misaliw:

baara	baana	baari	daame
jaabi	faaba	faama	faamu
gaari	kaama	laada	maana
naafigi	naame	ŋaara	yaala
naani	paanin		

Kɔɔsili : g bɛ se ka bin a fila ɛɛ, o bɛ bange samani na.

Misaliw :

taga	>	taa
dɛmɛbaga	>	dɛmɛbaa
cibaga	>	cibaa
tagabaga	>	taabaa

i : ii
ci : cii

Misaliw :

diine	jiidi	kiiti	kiime
miiri	niiri	tiiri	siilisaala

e : ee
sere : seere

Misaliw :

feere	yeele	yeelen
-------	-------	--------

ε : εε
fere : feere

Misaliw :

bεε	bεεε	cεεε	fεεε
fεεε	fεεε	mεεε	sεεε
sεεε		tεεε	

o : oo

bolo : boolo

Misaliw :

dodo, coolo, jona, foola, foori, foosi
kooi, koro, koorokaara, sooro

Kɔɔsili : doodo ani dodo tɛ kelen ye.

foolo ani folo tɛ kelen ye.

kooro ani koro tɛ kelen ye.

ɔ : ɔɔ

ɔɔ : ɔɔɔ

Misaliw :

wɔɔɔ	ɔɔɔ	dɔɔɔn	fɔɔɔ
kɔɔkɔ	kɔɔri	kɔɔɔ	kɔɔɔ
lɔɔlɔ	mɔɔɔ	nɔɔɔ	nɔɔɔ
sɔɔɔ		sɔɔri	

Kɔɔsili : Dafalen samani walima a samabaliya.ɔɔɔ kɔɔɔ, o bε kε sababu ye k' a kɔɔ yeɛema.

samabali	samani
bana	baana
bara	baara
kuru	kuuru
duru	duuru
bi	bii
miri	miiri
sere	seere
bεε	bεεε
mεn	mεεn
koro	kooro
folo	foolo
nɔɔ	nɔɔɔ
wɔɔ	wɔɔɔ

3. Nunnafɔli

Nunnafɔli ye mankan fɔli ye nun na. Sebenni na nunnafɔli taamasiyen ye n ye.

3.1 Nunnadafalenw

1. Dafalenw bεε bε se ka fɔ nun na. O la, a bε f' u ma nunnadafalenw.

Sebenni^{na} n bε seben dafalen kinin fε.

a	->	an
ta	->	tan
sa	->	san

Misaliw :

bana	->	banan
ga	->	gan
ja	->	jan
da	->	dan
ba	->	ban
kala	->	kalan
jala	->	jalan
		janfa
		Fanta
		pinan

e : en

se : sen

te : ten

fale : falen

Misaliw :

ye	->	yen
de	->	den
gere	->	geren
file	->	filen
benbe		
kelen		

ε : en
 κε : ken
 ce : cen
 gere : geren

Misaliw :

fe	->	fen
dεbe	->	dεben
mine	->	minen
benke		
nen		

i : in
 si : sin
 bi : bin
 titi : tintin

Misaliw :

ni	->	nin
ci	->	cin
gingin		
pinti		
finfin		
nin		

o : on
 ko : kon
 so : son
 kolo : kolon

Misaliw :

do	->	don
to	->	ton
folo	->	folon
salon		
sonson		
coron		
koron		
sonsan		

ɔ : on
 nɔ : non
 dɔ : don
 kɔnɔ : konon

Misaliw :

ɔ	->	ɔn
kɔ	->	kɔn
tɔ	->	tɔn
hɔnɔn		
gɔngɔn		
ɔnɔn		

u : un
 du : dun
 su : sun
 bugu : bugun

Misaliw :

nun	kun	gun	degun
sununkun	gundo	dunden	kurun

Segesegeli :

Kalan dɔ be dape fo nunnadafalen be min na, kalanden were be t'o seben walanba kan.

kunnasebenni :

kan	nun	ɔn	bin
ben	nin	don	ten
sonsan	cencen	nen	nin
finfin	nɔnkɔn	lenburu	lenpen
donso	cenin	bagan	janfa

(Ni kunnasebenni banna, kalandenw be dapew kalan)

3.2. Nunnadafataw

Ni dafata be nunnafo, n de be seben a nunman fe .

b : nb
bili : nbili
buru : nburu

Misaliw :

nbawudi	nbɛda	nbɛnbɛ	nbɛndiya
nbili	nburen	nburu	nbuuru

c : nc
ci : nci
coolo : ncoolo

Misaliw :

ncangara	ncinin	ncogon
ncɔɔ	ncɔɔki	

d : nd
ndeyisani

Misaliw :

j : nj
njekin

Misaliw :

k : nk
ka : nka
kunan : nkunan

Misaliw :

nkalon	nkɛɛɛɛn	nkɛɛɛn
nkɛɛɛnso	nkɔni	nkɔsɔn
nkuman	nkunje	nkɔyo

g : ng
galama : ngalama
gomi : ngomi

Misaliw :

ngasan	ngoolo	ngɔɔbɛ
ngɔɔnɔ	ngɔn	ngolo

p : np
pan : npan
pari : npari

misaliw :	npalan	npegu	npogo
	npogotigi		npɔɔɔn

s : ns
son : nson
sere : nsere

nsaame	nsaban	nsana	nserebu
nsiirin	nsimini	nsira	ntumu

t : nt
ten : nten
tama : ntama

ntaba	ntalen	ntanan	nten
ntɛban	ntentɛn	ntomi	ntɔmɔnɔn
ntɔn	ntɔmu	ntɔɔn	ntonso
		ntola	

f : nf

Misaliw

nfirinnfirinnin	nfinunfinu	nfiye	nfiyena
-----------------	------------	-------	---------

4- Kanɛ

Kanɛ ye mankan koloma kelen ye walima mankan koloma dorogolen ye min be fo kelen ye.

Misali

- mankan koloma kelen: a, i .....aa, ee, an, on, in.....nt, ns.....
- mankan koloma dorogolen: ba, si, ju, be, yo, yan, non, tin, nto, ntin, npon.....

Baara keta A' ye kanɛw danfara daɲe ninnu koɔ: sa, ma, mo, ko, bo, bee, kan, kon, nton, sama, saba, ntonso, nponon, ntomnon, faanntan, seere.....

5- Daɲe

Daɲe ye kanɛ kelen walima kanɛ kulu ye koɔ ni ɲeci be min na kumasen koɔ n'a bee be seben kelen ye.

Misali a, i, ta, su, sun, san, nton, nson, bee, basa, busan, ntonso, lakika, foronto, nfirinnfirinnin.....

Baara keta A' ye daɲew seben ni kanɛ kelen, fila, saba walima naani ye.

6-Kumaden

Daɲe dow fan dow be se ka fara ka bo ɲogon na. O yoro kelen o kelen ye kumaden ye. Koɔ walima ɲeci b'a la. Daɲebaju yere ye kumaden ye.

- Misali:
- fagali.....>.....faga-li
  - mineni.....>.....mine-ni
  - cenin.....>.....ce-nin
  - lagosili.....>.....la-gosi-li
  - cekoro ba.....>.....ce-ko-ro-ba
  - mogo.....>.....mogo

Baara keta : A' ye kumadenw danfara daɲe ninnu koɔ: gosilan, maloya, ladonni, fana, yeradonbaliya, taakasegin, muso.....

7-Kumasen

Kumasen ye daɲew sigisigilen ye ɲogon ko ka hakilina dafalen bange. Sebenni na, a be damine ni siginiden kunba ye, k'a laban ni tomi ye.

- Misaliw:
- Ngolo taara so kunun.
  - jele ma son ka to tobi :

7- Sebenni Sariyaw

Benkanw.: Bamanankan be fo Mali jamana fan bee fe. O la sa, i n'a fo kan to bee, a b'a foyoro sawura ta. O hukumu koɔ, daɲe kelen be se ka fo cogoya caman na Bamanankan na. Walasa sebenniw ni kalanniw ni faamuyaliw be ɲogon ta, ben kelen be ko dow kan, an b'a fo olu ma ko benkanw. O benkanw be sebencogo kelen doron de ta :

1. Focogo caman, sebencogo kelen.

Misali folo : A be fo tile, tle, kile, kle, fle, tele, tere, nka tile de talen don.

Misali filanan : Daɲe damine na, n'a be men (fo) :

g walima gw, g de be seben.

a be seben :	a te seben :
ga	gwa
gelen	gwelen

np walima nb, np de be seben.

a be seben :	a te seben :
npogotigi	nbogotigi
npegu	nbegu

nk walima ng walima n, nk de be seben.

a be seben :	a te seben :
nkalon	ngalon walima nalon
nkeeren	ngeeren walima neeren

nt walima nd, nt de be seben.

a be seben :	a te seben :
ntori	ndori
nton	ndon

ns walima nz, ns de be seben.

a be seben :	a te seben :
nsere	nzere
nsaame	nzaame
nsiiri	nziiri
nson	nzon

Daɲe koɔ n'a be men (fo) g walima k, g de be seben.

a be seben:	a te seben :
mogo	moko
tigi	tiki
tiga	tika

2. Dajɛ bɛ sɛ ka fɔ ka surunya. O la dafata fila bɛ sigi jɔɔɔn kɔ k'a d' a kan pan kɛra dafalen dɔ kan. Sɛbɛnni na dafata fila tɛ sigi jɔɔɔn kɔ, dafalen bɛ bila u ni jɔɔɔn cɛ tuma bɛɛ.

hali n' a fɔra :	a bɛ sɛbɛn :
fla	fila
tɛ	tile
tlo	tulo
klu	kulu

Sɛgɛsɛgɛli : Dajɛ jumɛnw sɛbɛncogo man ni? Mun na?

nbuuru	ɲalon	ngɔɔɔn	tla
ngɔɔbɛ	suruku	ɲaara	kɔkɔ
	ngerɛn	nzɛrɛ	

9. Tɔɔ

Misaliw :

tɔɔ	kunnafoniyɔɔ
Wulu	sara.
Madu	bolila.
Sikaso	ka di.

Mun sara? Jɔn bolila? Yɔɔ jumɛn ka di? Wulu ani Madu ani Sikaso ye tɔɔw ye. Bagan, mɔɔɔ ani dugu dɔw tɔɔw don. N' an bɛ bagan in wele, an b' a fɔ ko wulu de wa? Ayi, bawo wulu y' a n' a jɔɔɔnaw de tɔɔ ye. N' an bɛ mɔɔɔ in wele, an b' a fɔ Madu de wa? ɔwɔ, bawo n' an y' o fɔ k' a t' a jɔɔɔnaw cɛma, ale dɛ b' an laminɛ. O la, an b' a fɔ ko tɔɔ ye suguya fila ye : Tɔɔ minw ye kulu tɔɔ ye, olu bɛ wele forobatɔɔ : wulu ,misi, foro, dugu, mɔɔɔ, wari, kalanden.....

Tɔɔ minw ye fɛn kelen tɔɔ ye forobatɔɔ kɔɔ, olu bɛ wele tɔɔjɛ; Madu , Fanta, Sikaso, Joliba, Debo, Sidibe, Tarawele. ....

Kɔɔsili : Sɛbɛnni na, tɔɔjɛ siginiden fɔɔ ye siginiden kunba de ye tuma bɛɛ.

Sɛgɛsɛgɛli :

1. A' ye forobatɔɔw ni tɔɔjɛw dɔw fɔ ka tila k' u sɛbɛn.
2. Kalanden bɛɛ k' a yɛrɛ tɔɔ n' a jamu sɛbɛn.
3. Karamɔɔ bɛ kalanden dɔ jira k' a fɔ. A' ye nin forobatɔɔ fɔ. A' y' a tɔɔjɛ fɔ.

10. Mankutu

Misaliw:

tɔɔ	mankutu	kunnfoniyɔɔ
Musɔ	surun	nana.
Misi	fin	sara.
Nɔɔ		ka di.
Soso		man bon.

Surun ani fin ani di ani bon be tɔɔw jidi, ka kunnafoni d' u kan, k' u cogoya jira. Mankutulanw don. U be be wele ko **mankutu**.

Marata : Mankutu ye dape ye min be tɔɔ cogoya jira.

Bakary jamanjan nana.

Mɔni sukaroma ka di.

Fɛn pugujima sanna.

Misaliw:

tɔɔ	mankutu	kunnafoniyɔɔ
Mɔni	sukaroma	ka di.
Mɔni	sukarontan	ka go.
Muso	surun	te son.
Bakari	jan	ye kalanden puman ye.
So	jɛman	be boli kosebe.
Wulu	fato	ye Madu cin.
Si	caman	te denmisen malobali la.

Mankutu demenanw.

tɔɔ	mankutu	tɔɔ
Saga	jɛman	be Madu bolo.

Madu ka saga be cogo di?

Madu ka saga ye jɛman ye. Walima : Madu ka saga ka je.

Madu ka saga ka fin wa?

Ayi, Madu ka saga man fin.

Ka ni man ye mankutu demenanw ye. **Ka** b' a jira ko tɔɔ mankutu don.

Man b' a jira k' a mankutu te. Mankutu min te se ka mankutuli ke ni ka ye walima man ma bila a ni tɔɔ ce, a be fo o mankutu ma, **kamankutu**.

Fato te kamankutu ye bawo **ka** te bila ale ni tɔɔ ce.

Misali : Wulu fato y a ci.

Bon ye kamankutu ye bawo **ka** b' ale ni tɔɔ ce.

Misali : Saga ka bon.

Fin, di, ni je ani u jɔɔɔnnaw, ye mankutu kerengerennen ye. Nka, bamanankan na, dape suguya werew be mankutu jɔɔɔ fa, i n' a fo neremugu, puguji, ani u jɔɔɔnna, olu ye tɔɔ jɔɔɔn ye nka u be fɛn je jira. Ni an ye **ma** nɔɔ u kofela la, u be mankutu jɔɔɔ fa.

Misaliw:

Duloki neremuguma don.

Nin ye duloki pugujima ye.

Kɔɔsili : Dape dɔw be mankutu walima tɔɔ jɔɔɔ fa,

dape	dape suguya	misali
fin	(mankutu)	U ka mobili ka fin.
fin(ya)	tɔɔ	Fin ka ni kulusi la.
finya	tɔɔ	A finya te se ka fo ka ban.
finya	wale	U finyara.
fin(man)	mankutu	Mobili fin(man) de b' a bolo.
finman	tɔɔ	An ma finman sɔɔ yen.

11. Wale

Misali:

Nci taara.
 Ngolo bolila.
 Fanta ye no susu.

Nci ye mun ke? Ngolo ye mun ke? Fanta ye mun ke?

Taara, bolila ni susu ye dajew ye minw be mago ninnu kelen kelen ka koketa jira. An b'u wele wale.

Wale jumɛn be se ka bila taara no na? Jumɛn be se ka bila bolila no na? Jumɛn be se ka bila susu no na?

Jɔn be se ka na kumaseɗ do seben walanba kan, ka cii ke wale koɗo.

Nci taara. O koɗo ye ko wale kera ka ban.

Ni wale ma ke an b'a fo o ma ko wale-ganan: ka taa, ka.....minɛ.....

Ngolo bolila. -----> ka boli

Ngolo ye mobili boli -----> ka.....boli

fanta ye no susu.. -----> ka .....susu

Musa ye saga faga -----> ka.....faga

Jele ma den ko -----> ka.....ko

Madu wulila. -----> ka wuli

Madu ye a minɛ. -----> ka a minɛ walima k'a minɛ

Baara keta: A' ye cii ke walew koɗo nin kumaseɗw koɗo.

Dunun for anw ka so kunun. Musow ye don ke kosebe. Saga fila fagara an ka dutigi fe. Dumuni caman tobira. Musow ye don ke, ka tegere fo, ka yeɗe, ka kasi o beɗe ko.

12. Nonabila

Nonabila ye dajew ye min be bila tago no na k'a jayow fa.

Misali :

Madu	taara	so.
------	-------	-----

Ni Madu yere be kuma a b'a fo cogo di?

N	taara	so.
Ne	taara	so.

Ni mago were be kuma Madu fe, ka kibaruya nin fo a ye, o b'a fo:

I	taara	so.
E	taara	so.

Ni mago do be kibaruya in fo mago were ye, o b'a fo:

A	taara	so.
Ale	taara	so.

Ni ne ni i ni e ni a ni ale beɗe bilala Madu no na kumaseɗw koɗo. An b'u wele nonabilaw.

Nonabilaw ye suguya fila ye: gansanw ni sinsinnenw.

nonabilaw		
magɔ	gansanw	sinsinnenw
1 kumafɛnɔna	n	ne
2 kumafɛnɔna	i	e
3 kumakannɔna	a	ale
1 kumafɛnɔna (caya)	an	anw
2 kumafɛnɔna (caya)	a'	aw
3 kumakannɔna (caya)	u	olu

Kolɓili : O ye nonabila ye.

Misaliw : Fali sara. O ye tije ye.

An ye den min ye, o sara.

O dunna.

O bolila.

Mun ye tije ye? Mun sara? Mun dunna? Mun bolila?

Segesegeli : A' ye nonabila bila togow ni dape kuluw no na.

Madu ye kalanden puman ye. Madu be kalan ke ni dusu ye. Karamogo ye gafe di Madu ma. Madu fa n' a ba nisongiyara. Madu fa n' a ba ye wari di Madu n' a dogoke ma. Madu y' a ka wari n' a Madu dogoke ta tununna.

ka taa

<i>nɔnabila</i>	<i>dɛmɛna</i> <i>n</i>	<i>wale-</i> <i>dafale</i> <i>n</i>
N	bɛ	taa.
I	bɛ	taa.
A	bɛ	taa.
An	bɛ	taa.
A'	bɛ	taa.
U	bɛ	taa.

<i>nɔnabila</i>	<i>dɛmɛna</i> <i>n</i>	<i>wale-</i> <i>dafale</i> <i>n</i>
N	bɛ ka	taa.
I	bɛ ka	taa.
A	bɛ ka	taa.
An	bɛ ka	taa.
A'	bɛ ka	taa.
U	bɛ ka	taa.

ka boli

<i>nɔnabila</i>	<i>dɛmɛna</i> <i>n</i>	<i>wale-</i> <i>dafale</i> <i>n</i>
N	bɛ	bolila. ..
I	bɛ	bolila. ..
A	bɛ	bolila. ..
An	bɛ	bolila. ..
A'	bɛ	bolila. ..
U	bɛ	bolila. ..

ka ... ke

Misali : ka dumuni ke

<i>nɔnabila</i>	<i>dɛmɛnan</i>	<i>togɔ</i>	<i>waledafata</i>
N	bɛ	dumuni	ke.
I	bɛ	dumuni	ke.
A	bɛ	dumuni	ke.
An	bɛ	dumuni	ke.
A'	bɛ	dumuni	ke.
U	bɛ	dumuni	ke.

12. Waleyali

<i>nɔnabila</i>	<i>dɛmɛnan</i>	<i>tɔɔ</i>	<i>wale</i>
N	bɛ ka	dumuni	kɛ.
I	bɛ ka	dumuni	kɛ.
A	bɛ ka	dumuni	kɛ.
An	bɛ ka	dumuni	kɛ.
A'	bɛ ka	dumuni	kɛ.
U	bɛ ka	dumuni	kɛ.

<i>nɔnabila</i>	<i>dɛmɛna</i> <i>n</i>	<i>tɔɔ</i>	
N	bɛ	dumuni	na.
I	bɛ	dumuni	na.
A	bɛ	dumuni	na.
An	bɛ	dumuni	na.
A'	bɛ	dumuni	na.
U	bɛ	dumuni	na.

Baara kɛta : A' ye nin walew waleya sisan waati la : ka wuli , ka kalan kɛ ,
ka boli , ka mɔbili boli .....

13. Dɛnni

Misali :

							<i>wale</i>
nele	bɛ	ka	a	ba	ka	ɲɔ	susu

Kumasen in fɔcogo ka ji wa? Fiɲɛ b' a fɔcogo la wa? O ka kan ka fɔ cogo di?
An bɛ mun kɔɔsi? " Ka a " " a " kelen bɛ tunun fɔli sen fɛ. Sɛbɛnri na,
dennan bɛ bila " a " fɔɔ nɔ na bawo ale de bɛ tunun.

							<i>wale</i>
nele	bɛ	k'	a	ba	ka	ɲɔ	susu

Dɛnni ye ka dafalen ɲɛmadogo. Ni nɔnabila tugulen bɛ dajɛ kɔ, a ka c' a la
dɛnni bɛ kɛ. Dajɛ na, dafalen laban bɛ ɲɛmado , ka dennan bila a nɔ na.

<i>dɛnni</i>	<i>misaliw</i>					
<i>dɛnni tɛ</i> :	A	nana	ni	a	dɔɔkɛ	ye.
<i>dɛnni kɔ</i> :	A	nana	n	a	dɔɔkɛ	ye.
<i>dɛnni tɛ</i> :	I	ka	i	janto	sagaw	la.
<i>dɛnni kɔ</i> :	I	k'	i	janto	sagaw	la.
<i>dɛnni tɛ</i> :	A	ko	ale	tɛ	sɔn	o ma.
<i>dɛnni kɔ</i> :	A	k'	ale	tɛ	sɔn	o ma.
<i>dɛnni tɛ</i> :	A	ka	o	bila	an	ka so kɔɔ.
<i>dɛnni kɔ</i> :	A	k'	o	bila	an	ka so kɔɔ.
<i>dɛnni tɛ</i> :	A	kɛ	Ala	kama.		
<i>dɛnni kɔ</i> :	A	k'	Ala	kama.		

Sɛgɛsɛgɛli : A ye dɛnni kɛ:

Daramani ni a muso taara u ka so. U ye bɔrɛ wɔɔrɔ ta ka nɛrɛ kɛ u kɔɔ.
Muso ye i kanto: " Ni i ye a ye diɲɛ ka di, i yɛrɛ de bɛ a kɔɔ. "

14. Tigiya

<i>tigi</i>	<i>tigiyalan</i>	<i>tɔɔ</i>	<i>wale</i>
Madu	ka	gari	tigera.
Madu		sen	tigera.

Kumaseɓ fɔɓ kɔɓ, kuma be mun kun kan? Jɔn ta y' o gari ye? Daje jumɛn

b' a jira ko gari ye Madu ta ye?

Kumaseɓ fɔɓ kɔɓ "ka" be tigiya jira. O la, a be wele tigiyalan. A seɓennen be fentigi ni fen ce.

Madu be se ka bo gari in tigiya la wa? O la a be fo ko "ka" be tigiya gansa de jira.

Kuma be mun kun kan kumaseɓ filanan kɔɓ? Jɔn ta y' o sen ye? Mun seɓennen be sentigi ni sen ce? Daje jumɛn b' a jira ko sen ye Madu ta ye wa?

"Ka" be se ka bila Madu ni sen ce wa? Ni "ka" be don Madu ni sen ce, o kɔɓ kura bana ke mun de ye?

Tigiya jirala ka sɔɓo ka te yen. O tigiya be wele tigiya berebere.

Segeɓegeli:

Tigiya suguya jumɛn be sɔɓo ni nin dajew ye: den, duloki, muso,so,kalanso ,kalanyɔɓo,foro,ce.....

15. Kɔbila

Kɔbila ye kumaden (daje) ye min be bila daje (tɔɔ) kɔfe k' a seɓentiya.

Misaliw :

		<i>tɔɔ</i>	<i>kɔbila</i>
Seɓekela w	be	foro	la.
A	taara	kurun	na.
U	donna	so	kɔɓo

Kɔbila ye suguya fila ye :

1) Kɔbila kerɛnkerɛnnenw, i n' a fo : la, na, ma, a, fe, ye, ko, ne, kan, kɔɓo, kɔɓo.

A dira Birama ma.

Wari be Birama fe.

2) Kɔbila dorogolenw, i n' a fo : kerefe, kɔfe, sanfe, jefɛ, kunfe, duguma, kenema, cema, jukɔɓo, kunna, kalamo.

A y' a bila so sanfe.

A be jiri jukɔɓo.

Kɔɓsili. A' y' aw janto kɔbilaw, ni kɔɓɔɔw danfarala seɓenni senfe.

Fanta	b'	a		cela	la.
Bana	be	Fanta		ce	la.
Fugula	be	Nci		kun	na.
Temɛ	ka	bo		n	kunna.
I ka malobali ya ta	ka	bo		Fanta	kunna.
joli	be		madu	sen	na
I	sen	bo	nsonw		senna
Ji		yelenna	cenin	kun	fe
Fatɔke		taara	a		kunfe

Baara keta kalanso kɔɓo : Kunnaseɓenni.

Dununfo la be Fanta cela la. A ye dunun fo walasa ka daga b' a kunna. A tilalen a taara a sen na, a kunfe. A ye dunun bila jigine jukɔɓo mangorosun kerefe.

16. Nɔrɔnnaw, bɔnna

Nɔrɔnna ye kumaden ye min te sɔrɔ a kelen na kumasen kɔnɔ. A be nɔrɔ dajɛ la k' a kɔrɔ jidi.

<i>nɔrɔnna</i>	<i>misali</i>
-li	bugɔli
-ni	dunni
-la	cela
la-	lasigi
ma-	madon
-la	bololanɛgɛ
-na	kunnaɛn

Nɔrɔnnaw ka ca. U be nɔrɔ dajɛ jɛfɛ, a kɔfɛ walima u be dajɛ fila nɔrɔ jɔgɔn na k' u ke kaɛ kelen ye.

ɲɛnɔrɔw

ɲɛnɔrɔ be nɔrɔ wale jɛfɛla de la Saba don.

<i>ɲɛnɔrɔnna</i>	<i>misaliw</i>			
la-	labɔ	lagosi	lasɔrɔ	ladon
ma-	mabɔ	majigin	masɔrɔ	madon
sɔ-	sɔbɔ	sɔdon	sɔgɛɛ	

kɔnɔrɔw

Kɔnɔrɔ be nɔrɔ dajɛ kɔfɛla de la. U ka ca.

<i>kɔnɔrɔ</i>	<i>suguya</i>	<i>misaliw</i>
-ba	bonyajira	cela, sɔba, fiɲɛba, sanba
-baga(baa)	min be wale ke	taabaga(taabaa), nabaga(nabaa), demɛbaga(dɛmɛbaa)
-bali	min te se ka wale ke walima wale te se ka ke min na	taabali, sigibali, bugɔbali
-ka	bɔyɔrɔ	Seguka, Lagineka, Bamakɔka
-la/-na	yɔrɔ	cela, buranna
-la/-na	min be wale ke	baarakɛla, kalalikɛla, jiminna, kɔmɔnna
-ma	tɔgɔ walima mankutu b' a la	kuruma, jolima, ɲugujima, nɛrɛmuguma
-man	be nɔrɔ mankutu la ani ɲɛw tɔgɔ la	girinman, teliman, surunman jɛman, finman, bilenman, surunman bulaman
-nan	ɲɔyɔrɔ	filanan, sabanan, naaninan, duurunan

-nci	fiɲɛ	tugubaanci, kalabaanci
-ntan	min b' a je	kɔgɔntan, jintan, faantan, fa/bantan
-ɔ	dafabali	jinɛɔ, kungɔɔ, fɛɛrɔɔ, fatɔ
-ya		janya, bonya, teliya, sumaya

Wale kɔnɔrɔw

<i>kɔnɔrɔ</i>	<i>suguya</i>	<i>misaliw</i>			
-len/-nen	wale kelen kɔ walima min be wale cogoya la	salen	tobilen	mɔnen	binnen
-lan/-nan	wale be ke ni min ye	gosilan	sigilan	mununan	fununan
-li/-ni	wale be ke tɔgɔ ye	susuli	bugɔli	sɔmani	minni
-ra/-la/-na	wale kɛra ka tɛmɛ	taara	bolila	nana	binna
-ta	wale ka kan ka ke min na	fagata	feereta	dunta	
-ɔ	wale ketɔla	bintɔ	sabɔ	nabɔ	taabɔ

Kɔlɔsili : Caya taamasiyen ye w walima nu ye.

<i>kelenya</i>	<i>caya</i>
mɔgɔ	mɔgɔw
saga	sagaw
min	minw walima minnu
nin	ninnu

Cɛnɔrɔ

<i>cɛnɔrɔ</i>	<i>misaliw</i>	
-la-	bololanɛgɛ	jirilafɛn
-na-	sennamɔgɔ	sennafɛn
-n-	bugurinje	kɔnɔnanjugu kɔnɔnanfin
-rɔ-	surɔfana	surɔfana

BɔNNA

Marata : Nɔrɔnna be dajɛ min na o be wele bɔnna.

Misali : mununan , lagosi , sigira, mabɔ, mabɔra, mabɔlen.....

17. Sementiyalan (jirali)

<i>ƙogɔ</i>	<i>wale</i>	<i>sementiylan</i>
San	nana	kosebe.
San	finna	kirikiri.
San	nana	kunun.
Cɛ	bolila	biribiri.

San nana cogo di? A finna cogo di? A nana tuma jumen? Cɛ bolila cogo di? Kosebe ni kirikiri ni kunun ni biribiri be wale kacogo walima a ketuma jira. U be wale sementiya. U be wele sementiya. Sementiyalan ka ca. A daw be :

<i>sementi- yala</i>	<i>misaliw</i>			
<i>cogo jira</i>	biribiri	joona	dɔnin	kosebe
<i>waati jira:</i>	kunun	bi	salon	sinin
<i>yɔɔ jira</i>	X kɔfe	X jɛfe	X kan	X kɔɔ
<i>yɔɔ jira</i>	sanfe	duguma	yen	Segu
<i>yɔɔ jira</i>	Sikaso			

Segesegeli : A´ ye kumasenw fo sementiyalan be minw na.

Baaraketa : A´ ye cii ke sementiyalanw kɔɔ.

Nci bolila biribiri ka taa so . San tun finnen don kirikiri. Musow ye minenw ce joona. U y´ u bila sow kɔɔ.

18. Kafolan

Madu	taara	so.
------	-------	-----

Jɔn taara so? A ni mɔgo were taara so wa? Ni ani mɔgo were (Fanta) de taara jɔgon fe, o be fo cogo di?

Madu	ni	Fanta	taara	so.
------	----	-------	-------	-----

Mun b´ a jira kumasen in kɔɔ ko mɔgo fila farala jɔgon kan ka taa so?

jaabi : ni de b'a jira ko mɔgo fila farala jɔgon kan.

Ni be wele kafolan.

Ni Nci fana n´ u taara so, o be fo cogo di?

Madu	ni	Fanta	ni	Nci	taara	so.
------	----	-------	----	-----	-------	-----

walima

Madu	ni	Fanta	ani	Nci	taara	so.
------	----	-------	-----	-----	-------	-----

Ani fana ye kafolan ye.

Baara keta so: A´ ye cii ke kafolanw kɔɔ.

Nci ni Ngolo be kɔɔna na. U ni Npiye ma taa jɔgon fe. Ni u tun taara jɔgon fe o tun te diya Ngolo ye. Nteben ni manɔgo ani salen caman be Joliba ji la.
---

19. Jiralan

Gafe fila be jira ka jininkali ke : Nin gafew la jumɛn ka bon?

Nin de ka bon.

walima : Nin gafe in de ka bon.

walima: Min b'i numanbolo kɔnɔ

walima Nin.

Jaabi saba ninnu kelen o kelen fɔtɔ, bolokɔnin be sin gafe ma, k'a jira. Jiralidape de be fo tuma bee "nin" be wele jiralan.

Nin, in , min ye dapew ye minw be jirali ke.

marata : Jiralan ye dape ye min be jirali ke. U be wele jiralanw .

jiralanw :

jiralanw	
nin	ninw/ninnu
min	minw/minnu

Baara keta so : A' ye cii ke jiralanw kɔnɔ .

Nin ce ka jan kojugu .Kulusi min be don a la , o sɔrɔ ka gelen .A sera ka do san nin bitiki in de kɔnɔ. O fana tun ka surun dɔnin , nka a be se k'o don.

20. Hakelan

tɔgɔ	hakelan	wale	sementiya
Saga	kelen	fagara	kunun.
Saga	kelen	fagara	bi.
Saga	damadɔ	fagara	salon.
Saga	caman	fagara	salonnasini

Mun fagali fɔra nin kumasen kelen o kelen kɔnɔ? Saga fagalenw hake ye kelen ye wa? Joli fagara bi? Joli fagara salon? Saga hake dɔnnen be kumasen jumɛnw kɔnɔ? A dɔnnen te jumɛnw kɔnɔ? Dape jumɛnw b'o jira?

Kelen, mugan, damadɔ ni caman be wele hakelanw. Kelen ni mugan be wele hakelan dadɔnnenw. Damadɔ ni caman be wele hakelan dadɔnbaliw. Hakelan dadɔnbali dɔw file : dɔnin, fitinin, kelenkelen, fosi, foyi, mume, kolokol.....

Misaliw :

tɔgɔ	hakelan	wale
Madu	fɔlɔ	taara.
Kalanden	filanan	nana
kalanden	mugannan	ma na.

Fɔlɔ ni filanan ni mugannan fanaw ye hakelanw ye. U be jɔyɔ de jira. Hakelan jɔyɔjiralan dɔw file : fɔlɔ, wɔɔɔnɔn, tan ni duurunan, keme ni bi saba ni seeginan.

Baara keta : A ye cii ke hakelanw kɔnɔ.

Kalanden keme de be an ka kalanso kɔnɔ.Kalanso fɔlɔ kalandenw de ka ca.Ne dɔgɔke kera mɔgɔ tan ni filanan ye u ka jɔgɔndan senfe. Kalanden kelenkelen be bɔ kerefe dugu damadɔ la. U nato don o don u somogɔw be to jalan dɔnin k'u ka bɔrew kɔnɔ.

21. Daje dorogolen

Daje dorogolen ye daje caman jelen ye koro kelen na daje yelamakalan hukumu kono.

misaliw : A' ye nin kumasenw kalan. Kuma be kela fen kelen de kan nin kumasenw kono wa?

1. Saga	kun	kolo	jenina.	"kolo" ko don
2. Saga	kunkolo		jenina.	"kunkolo" ko don
3. Sagakunkolo			jenina.	"sagakunkolo" ko don
4. Sagakunkolohenina			tilala.	"sagakungolijenina" ko don

An b' a kolpsi o la ko dajew be se ka dorogo jagon na ka hakilanata were bange. O daje sorolen be wele **daje dorogolen**. Daje dorogolen ye daje caman jelen ye koro kelen na daje yelamakalan hukumu kono. Daje dorogolen be se ka soro ni daje suguya caman ye.

<i>togo</i>	<i>ni</i>	<i>togo</i>	=	<i>togo dorogolen</i>
nege		so	=	negeso
fali		tigi	=	falitigi
jiri		bulu	=	jiribulu
fa		so	=	faso

<i>togo</i>	<i>ni</i>	<i>wale</i>	=	<i>togo dorogolen</i>
ne		taa	=	netaa
mabili		boli	=	mabiliboli
tegere		fo	=	tegerefo
kono		boli	=	konoboli

<i>togo</i>	<i>ni</i>	<i>mankutu</i>	=	<i>togo dorogolen</i>
da		je	=	daje
fara		fin	=	farafin
jo		jan	=	jojan
ce		bilen	=	cebilen

Kolpsili : Ni mankutu be togo mankutu dorogoli te ke : Jiri jan ka ca.

<i>wale</i>	<i>ni</i>	<i>togo</i>	=	<i>togo dorogolen</i>
don		fini	=	donfini
boli		fen	=	bolifen
dun		fen	=	dunfen
min		fen	=	minfen

<i>wale</i>	<i>ni</i>	<i>wale</i>	=	<i>togo dorogolen</i>
taa	ka	segin	=	taakasegin
wuli	ka	jo	=	wulikajo
dun	ka	fa	=	dunkafa
biri	ka	jan	=	birikajan
boli		boli	=	boli-boli

Kolpsili : Ni wale kelen be fo ko fila ka segin k' a koro to a la, tiiri be k' u ni jagon ce.: boli-boli, sigi-sigi, sogo-sogo. Nka ni wale b' a koro bila noroli be ke: boliboli, sigisigi, sogosogo, minimini.

<i>wale</i>	<i>ni</i>	<i>sementi- yalan</i>	=	<i>togo dorogolen</i>
wuli		joona	=	wulijoona
taa		joona	=	taajoona

<i>kabila kulu</i>	<i>ni</i>	<i>togo</i>	=	<i>togo dorogolen</i>
bolo la		nege	=	bololanenge
sen na		sabara	=	sennasabara
tulo la		nege	=	tulolanenge
bolo kono		fen	=	bolokonofen
kungo kono		bagan	=	kungokono- bagan
tile la		fana	=	tilelafana
tile ro		fana	=	tilerofana
su ro		fana	=	surufana
su ro		fiyen	=	surufiyen

<i>kabila kulu</i>	<i>ni</i>	<i>wale</i>	=	<i>togo dorogolen</i>
kaso la		don	=	kasoladon
tile koro		sigi	=	tilekorosigi

tɔɔ	ni	tɔɔ/ mankutu	ni	tɔɔ /wale	=	tɔɔ dorogolen
fa		jugu		den	=	fajuguden
kun		kolo		dimi	=	kunkolodimi
mɔɔ		numan		den	=	mɔɔnumanden
basi		jalan		dun	=	basijalandun
ji		nɔɔ		min	=	jinɔɔmin
tɪɛ		jalan		fɔ	=	tɪɛjalanfɔ
kɔɔ		nugu		tigɛ	=	kɔɔnugutigɛ

tɔɔ	ni	tɔɔ /wale	ni	tɔɔ /wale	=	tɔɔ dorogolen
so		kɛ		boli	=	sokɛboli
furu		muso		bugɔ	=	furumusobugɔ
tin		minɛ		muso	=	tinminɛmuso
kooro		minɛ		wulu	=	koorominɛwulu

tɔɔ	ni	mankutu	ni	tɔɔ /wale	ni	tɔɔ	=	tɔɔ dorogolen
ɛɛɛ		kɛnɛ		na		ji	=	ɛɛɛkɛnɛnaji
pasa		kunba		tigɛ		murɔ	=	pasakunbatigɛ- murɔ

JATE

I. Jatedenw :

Jateden ye : 0 (fu) , 1 (kelen) , 2 (fila) , 3 (saba) , 4 (naani) ,
5 (duuru) 6 (wɔɔɔ) , 7 (wolonwula) , 8 (seegin) , 9 (kɔɔnɔɔnɔɔ) .

II. Daw

0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, ...19.....23 .....
35.....57.....127.....456.....507 .....867.....1254.....
1975.....2548.....6735.....9160.....72 819.....
.....3 654 828.....

Nin da ninnu sɛbɛnnen bɛ ni jatedenw de ye .

U bɛ se ka sɛbɛn ni siginidenw ye :

10.....tan

19.....tan ni kɔɔnɔɔnɔɔ

23.....mugn ni saba

456....kɛmɛ naani ni bi duuru ni wɔɔɔ

507...kɛmɛ duuru ni wolonwula

1 254....ba kelen ani kɛmɛ fila ni bi duuru ni naani

6 735 ...ba wɔɔɔ ani kɛmɛ wolonwula ni bi saba ni duuru

72-819...ba bi-wolonwula ni fila ani kɛmɛ seegin ni tan ni kɔɔnɔɔnɔɔ

3 654 828 ...miliyɔn saba ani ba kɛmɛ wɔɔɔ ni duuru ni naani ani

kɛmɛ seegin ni mugan ni seegin

352 670 628 .....miliyɔn kɛmɛ saba ni bi duuru ni fila ani ba kɛmɛ

wɔɔɔ ni bi wolonwula ani kɛmɛ wɔɔɔ ni mugan ni seegin

Da laban in tilalen bɛ sɛrɛ saba de ye . Sɛrɛw fana danfaralen bɛ ni ani ye .

Sɛrɛ kelen tilalen bɛ so saba ye . O sow danfaralen bɛ ni ni ye.

miliyɔn			ba			ba nɔɔna		
kɛ	bi	ke	kɛ	bi	ke	kɛ	bi	ke
							1	0
							1	9
						4	5	6
					1	2	5	4
				6	7	8	1	9
		3	6	5	4	8	2	8
3	5	2	6	7	0	6	2	8

ni ni ani ni ni ani ni ni

Baara kɛta : A ye daw sɛbɛn ni siginidenw ye : 4 809 ; 24 876 ; 305 802 ;
2 943 705 ; 450 064 736

A' ye daw sɛbɛn ni jatedenw ye : ba bi seegin ani kɛmɛ naani ni bi wɔɔrɔ ni duuru ; miliyɔn saba ani ba kɛmɛ fila ni bi naani ni kelen ani seegin

Jateminɛ

1-Kafoli :

Kafoli taamasiyen ye + ye.

$$7 + 5 = \text{ bɛ kalan } \dots \text{ 5 kafolen 7 la, o ye ...}$$

$$7 + 5 = 12 \text{ bɛ kalan } \dots \text{ 5 kafolen 7 la, o ye 12 ye}$$

Jatesigi bɛ se ka sɛbɛn ka jɔ:

$$\begin{array}{r} 7 \\ + 5 \\ \hline = 12 \end{array}$$

Kɔlɔsili : Jateminɛ bɛ daminɛ sanfɛ ka jigin duguma .

An ka $12 + 5 =$ jaabi jini .

12 bɛ sɛbɛn fɔlɔ, ka tila ka 5 sɛbɛn 2 jukɔrɔ kelenw ka so, ka tila ka 4 sɛbɛn 1 jukɔrɔ biw ka so .

$$\begin{array}{r} 12 \\ + 45 \\ \hline \end{array}$$

=

Kafoli bɛ daminɛ kinin fɛ ka bɔ sanfɛ ka jigin:

Kelenw ka so: 2 kafo 5 la, o ye 7 ye. 7 bɛ sɛbɛn 5 jukɔrɔ kelenw ka so.

Biw ka so: 1 kafo 4 na, o ye 5 ye. 5 bɛ sɛbɛn 4 jukɔrɔ biw ka so.

$$\begin{array}{r} 12 \\ + 45 \\ \hline \end{array}$$

= 57

A bɛ se ka fɔ ka teliya la : 2 kafo 5 la, o ye 7 ye. N bɛ 7 sɛbɛn.

1 kafo 4 na, o ye 5 ye. N bɛ 5 sɛbɛn .

Baara kɛta : A' ye nin jatesigiw kalan, k' u jaabi jinicogo fɔ.

$$46 + 23 = \quad ; \quad 437 + 51 = \quad ; \quad 3624 + 5263 =$$

2. Dɔbɔli

Dɔbɔli taamasiiyen ye - ye.

9 - 3 =   bɛ kalan   9-3 la, o ye ...

9 - 3 = 6   bɛ kalan   9 dɛsɛlen ni 7 ye, o ye 6 ye walima
3 bɔlen 9 na, o ye 6 ye

Jatesigi bɛ se ka sɛben ka jɔ:

$$\begin{array}{r} 9 \\ - 3 \\ \hline = 6 \end{array}$$

Kɔlɔsili : Jatemine bɛ damine duguma ka taa sanfe

An ka 75 - 52 =   jaabi jini.

75 bɛ sɛben fɔlɔ, ka tila ka 2 sɛben 5 jukɔrɔ kelenw ka so, ka tila ka 5 sɛben 7 jukɔrɔ biw ka so .

$$\begin{array}{r} 75 \\ - 52 \\ \hline \end{array}$$

=

Dɔbɔli bɛ damine kinin fɛ ka bɔ duguma ka yɛlen :

Kelenw ka so: 2 bɔlen 5 la, o tɔ ye 3 ye. 3 bɛ sɛben 2 jukɔrɔ kelenw ka so.

Biw ka so: 5 bɔlen 7 la, o tɔ ye 2 ye. 2 bɛ sɛben 5 jukɔrɔ biw ka so.

$$\begin{array}{r} 75 \\ - 52 \\ \hline \end{array}$$

= 23

A bɛ se ka fɔ ka teliya la : 2 bɔlen 5 la, o tɔ ye 3 ye . N bɛ 3 sɛben.
5 bɔlen 4 na, o tɔ ye 2 ye . N bɛ 2 sɛben .

Baara kɛta : A´ ye nin jatesigiw kalan , k´ u jaabi jinicogo fɔ .

87 - 46 = , 847 - 215 = , 539 - 207 =

3. Sigiyɔrɔmali

Sigiyɔrɔmali taamasiiyen ye x ye .

9 x 3 =   bɛ kalan   9 sigiyɔrɔma 3 , o ye ...

9 x 3 = 27   bɛ kalan   9 sigiyɔrɔma 3 ye, o ye 27 ye

Jatesigi bɛ se ka sɛben ka jɔ:

$$\begin{array}{r} 9 \text{ -----} \rightarrow \text{sigiyɔrɔmata} \\ \times 3 \text{ -----} \rightarrow \text{sigiyɔrɔmalilan} \\ \hline = 27 \text{ -----} \rightarrow \text{niyɔrɔ} \end{array}$$

An ka 43 x 2 =   jaabi jini .

43 bɛ sɛben fɔlɔ, ka tila ka 2 sɛben 3 jukɔrɔ kelenw ka so .

$$\begin{array}{r} 43 \\ \times 2 \\ \hline = \end{array}$$

Sigiyɔrɔmali bɛ damine kinin fɛ ka bɔ duguma ka yɛlen :

Kelenw ka so: 2 sigiyɔrɔma 3, o ye 6 ye. 6 bɛ sɛben 2 jukɔrɔ kelenw ka so.

Biw ka so: 2 sigiyɔrɔma 4, o ye 8 ye. 8 bɛ sɛben 0 jukɔrɔ biw ka so.

$$\begin{array}{r} 43 \\ \times 2 \\ \hline = 86 \end{array}$$

A bɛ se ka fɔ ka surunya : 2 sigiyɔrɔma 3 , o ye 6 ye . N bɛ 6 sɛben.
2sigiyɔrɔma 4 , o ye 8 ye . N bɛ 8 sɛben .

Baara kɛta : A´ ye nin jatesigiw kalan , k´ u jaabi jinicogo fɔ .

72 x 3 = , 15 x 4 = , 394 x 7 =

4. Tilali

Tilali taamasiyen ye : ye walima $\frac{6}{3}$ ye .
 $6 : 3 =$ bæ kalan 6 tilalen 3 ye, o ye...
 $6 : 3 = 2$ bæ kalan 6 tilalen 3 ye, o ye 2 ye
 Jatesigi bæ se ka sæben ka jɔ:

$$\begin{array}{r|l}
 \text{tilata} \text{ -----} > 6 & 3 \text{ -----} > \text{tilalan} \\
 - 6 & \hline
 \text{tɔ -----} > 0 & = 2 \text{ -----} > \text{niyɔɔ}
 \end{array}$$

An ka $84 : 4 =$ jaabi nini .

A bæ sæben :

$$\begin{array}{r|l}
 84 & 4 \\
 \hline
 &
 \end{array}$$

Jateminæ bæ daminæ numan fɛ ka taa kinin fɛ. Jateden kelen bæ ta numan fɛ tilata la, o ye 8 ye. 8 tilalen 4 ye, o ye 2 ye (walima 4 sigiyɔɔmali bæ durusi: $4 \times 1 = 4$; $4 \times 2 = 8$). 4 bæ sæben niyɔɔ yɔɔ la. 2 sigiyɔɔma 4 o ye 8 ye. 8 bɔlen 8 na, o tɔ ye 0 ye.

Jateden min bæ 8 kinin fɛ n' o ye 4 ye, o bæ lajigin 0 kinin fɛ.

4 tilalen 4 ye, o ye 1 ye. 1 bæ sæben 2 kinin fɛ. 1 sigiyɔɔma 4, o ye 4 ye. 4 bɔlen 4 na, a tɔ ye 0 ye. 0 bæ sæben 4 jukɔɔ.

Baarakɛ: A' ye nin jatesigiw kalan, k' u jaabi ninicogo fɔ.

$$63 : 2 = ; 126 : 5 = , 750 : 23 =$$

$$\begin{array}{r|l}
 84 & 4 \\
 \hline
 -8 & 21 \\
 04 & \\
 \hline
 -4 & \\
 \hline
 =0 &
 \end{array}$$